

ПРОНИЦАЕМОСТТА НА КОМПОЗИРАНИТЕ ГЛАГОЛНИ ФОРМИ В ДЕЯТЕЛЕН ЗАЛОГ, ИНДИКАТИВ В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Красимира АЛЕКСОВА

Софийски университет „Св. Климент Охридски“, България

Email: krasimira_aleksova@slav.uni-sofia.bg

THE PENETRABILITY OF COMPOSITE VERB FORMS IN THE ACTIVE VOICE, INDICATIVE IN CONTEMPORARY BULGARIAN

Krasimira ALEKSOVA

Sofia University “St. Kliment Ohridski”, Bulgaria

Email: krasimira_aleksova@slav.uni-sofia.bg

ABSTRACT: The article examines the permeability of composite indicative forms in the active and passive voice in contemporary Bulgarian. Two cases have been distinguished: permeability from short dative and accusative personal pronouns and from the particle “*ce*” [se] of pronominal origin, as well as permeability from the particle “*ni*” [li] and other particles, inserted remarks, adverbs, and simple sentences. In addition, I have provided an overview of some specific and generalized models of permeability, supported by examples from language corpora and the internet. The drawn conclusions highlight both the common and unique features of the permeability of composite verb forms. In order to support this, I have provided examples obtained from language corpora and the internet, encompassing short personal pronouns, adverbs, particles like “*ce*” [se] and “*ni*” [li], inserts, simple sentences, as well as composite forms where permeability is not feasible. Additionally, I have identified several cases of possible penetration in two places from the same linguistic elements. The presented examples and models, together with the reached conclusions, prove that the process of grammaticalization at a formal level has not been fully accomplished in the Bulgarian verb paradigm. This is due to the fact that composite forms are permeable to other elements. I have applied Lehmann’s parameter of grammaticalization in order to demonstrate that as the process of grammaticalization progresses, both the ability to rearrange elements and the permeability from other linguistic units decreases.

KEYWORDS penetrability, indicative, compound verb forms, active voice, passive voice, accusative personal short forms, dative personal short forms, particle “*se*”, adverbs, particles, inserts (inserted remarks)

I. Въведение

Наличието на множество композирани форми е отличителна характеристика на парадигмата на българския глагол, притежаващ множество глаголни категории. Композираните форми значително надвишават броя на синтетичните (сегашно, аорист и имперфект в индикатив, деятелен залог, както и ренаратив, сегашно, имперфект и аорист в 3 л., ед. ч. и 3 л., мн. ч., деятелен залог). Друга особеност на композираните глаголни форми в българския език е значителният брой на микрословформите, от които могат да бъдат съставени. Броят може да варира от 1 до 6, напр. *ще пиша, ще съм писал, щял да е писал, щяла съм била да съм заминала*. Според степента на композираност българските евиденциали образуват йерархия, като според предварителните ни изследвания най-ниска е стойността на индекса за композираност при индикатива, а най-висока при отрицателните форми на дубитатива, образувани с отрицателната частица *не*.

В тази работа обаче не се занимаваме със степента на композираност, а се интересуваме от възможността композираните глаголни форми в съвременния български език да бъдат разкъсвани от различни елементи: кратки местоименни форми, частици, пълнозначни думи, словосъчетания, обособени части, вметнати думи и изрази, прости изречения. Наличието на проницаемост на формите поставя под въпрос приключеността на процеса на граматикализация на формално равнище. Кр. Леман включва като един от параметрите на граматикализацията синтагматичната вариантност, свързана с позиционната изменчивост на елементите и тяхната фиксираност в конструкцията. Според автора синтагматичната вариантност намалява с напредване на процеса на

граматикализация (Lehmann, 2002, p. 140 – 142). Предварителните ни наблюдения сочат, че композираните глаголни форми в съвременния български език могат да бъдат разкъсвани, но това се реализира само в определени позиции в синтагматичната организация на словоформата. Затова обект на изследване в настоящата работа са композираните глаголни форми в индикатив, деятелен и страдателен залог. Ограничаваме се до индикатива поради изискванията към обема на работата. Конкретният предмет са позициите на проникваемост на българските композирани глаголни форми. Целта е да посочим кои са тези позиции на проникване на други елементи в композираните глаголни форми. Предварителната ни хипотеза е, че кратките лични местоименни форми и наречията, частиците, обособените части, вметнатите думи и изрази и простите изречения заемат различни позиции при разкъсване на композираната глаголна словоформа.

В следващите части разглеждаме разкъсваемостта на композираните глаголни форми в българския от кратки лични местоимения, частици с местоименен произход, други частици, наречия, обособени части, вметнати думи и изрази и прости изречения. Емпиричният материал е извлечен от различни корпуси на българския език, както и от интернет. Служим си също така с конструирани примери, приемливи за езиковото съзнание на съвременния българин.

II. Проникване на кратки лични местоимения и частици с местоименен произход в композираните глаголни форми

1. В композирани форми в индикатив, деятелен залог

В тази част разглеждаме разкъсването на композираните индикативни глаголни форми в деятелен залог от кратките винителни и дателни лични местоимения и от частицата *се*, която има местоименен произход. Предварителната ни хипотеза е, че проникването на тези атонични елементи се реализира в предпоследна синтагматична позиция, преди микрословоформата в края, която носи собствено ударение. А това е или лична глаголна форма в сегашно време, или минало свършено деятелно причастие. Очакваните изключения са в 3 л., ед. ч., когато местоименният комплекс предшества спомагателния глагол *съм* положителните и отрицателните глаголни форми. По-долу представяме някои модели в 1 и 3 л., ед. ч. Отчитаме възможността за изнасяне на спомагателния глагол *съм* в сег. вр. в начална позиция, когато това се разрешава от словоредата на изречението, напр. *Вече е му го е дал* и под. Тези случаи обаче не представяме в конкретните модели.

Бъдеще време – ще **му го** дам, няма да **му го** дам, ще **му го** даде, няма да **му го** даде, ще **му се** обадя, няма да **му се** обадя, ще **му се** обади, няма да **му се** обади

Бъдеще предварително време – ще съм **му го** дал, няма да съм **му го** дал, ще **му го** е дал, няма да **му го** е дал, ще съм **му се** обадил, няма да съм **му се** обадил, ще **му се** е обадил, няма да **му се** е обадил

Бъдеще в миналото – щях да **му го** дам, нямаше да **му го** дам, щеше да **му го** даде, нямаше да **му го** даде, щях да **му се** обадя, нямаше да **му се** обадя, щеше да **му се** обади, нямаше да **му се** обади

Бъдеще предварително в миналото – щях да съм **му го** дал, нямаше да съм **му го** дал, щеше да **му го** е дал, нямаше да **му го** е дал, щях да съм **му се** обадил, нямаше да съм **му се** обадил, щеше да **му се** е обадил, нямаше да **му се** е обадил

Перфект – дал съм **му го**, не съм **му го** дал, дал **му го** е, не **му го** е дал, обадил съм **му се**, не съм **му се** обадил, обадил **му се** е, не **му се** е обадил

Плусквамперфект – бях **му го** дал/дал **му го** бях, не бях **му го** дал, беше **му го** дал/дал **му го** беше, не беше **му го** дал, бях **му се** обадил/обадил **му се** бях, не бях **му се** обадил, беше **му се** обадил/обадил **му се** беше, не беше **му се** обадил

Следните шест примера доказват, че формулираната хипотеза може да бъде приета. В примерите композираната глаголна форма е подчертана, а кратките местоименни форми и частицата *се* са в получер шрифт.

- (1) *Един мой приятел имаше моя телефон, дал му го е и така се свързахме пак.*^{1 2}
- (2) *За проекта на Нале в Лапнор се знаеше отдавна. Показал му го бе неговият приятел Марко Сиивинен (Marko Siivinen)*³.
- (3) *Да, той няма да има крак - аз ще съм му го отнел, но аз също няма да имам крак в повече... не мога да го ПРИСВОЯ.*
- (4) *П.С. Колегата се е объркал- фреонът му е R12, защото в противен случай щяхме да му го източим в сервиза и да му го изкупим*⁴.
- (5) *Та да попитам -изписами антибиотик-дали да го почна/безмерно глупав въпрос-ако знаех дали да го почне щях да съм му го назначил аз,ако съм 24 на разположение.*⁵
- (6) *Ако някой преди месец ни беше казал, че ще стигнем до такава ситуация, вероятно щяхме да му се изсмеем в лицето.*⁶

На база на представените модели в 1 и 3 л., ед. ч. на конкретните примери и на правилата за словоредата при употреба на кратки местоимения, формулирани от Р. Ницолова за перфекта, плусквамперфекта, бъдеще време, бъдеще време в миналото и бъдеще предварително време (Ницолова, 2008, с. 293 – 294, 301 – 302, 311, 314 – 315), може да се предложат следните модели на синтагматична организация на композираната глаголна форма, разкъсана от кратки местоименни форми или от частицата *се*. Имаме предвид и изследването на С. Банова за мястото на местоименните клитики в индикативни глаголни форми (Банова, 2022), както и проучванията на Цв. Димитрова за мястото на клитичния клъстер в българския език в исторически и съвременен аспект (Димитрова, 2023):

частица *не/Ø* + частица *ще/безличен* форма *няма/нямаше* /спомагателен глагол *съм/бях/щях* + частица *да/Ø* + лично дателно кратко местоимение + лично винително кратко местоимение/частица *се* + спомагателен глагол *съм /Ø* + сегашна глаголна форма/минало свършено деятелно причастие

минало свършено деятелно причастие + лично дателно кратко местоимение + лично винително кратко местоимение/частица *се* + спомагателен глагол *съм*

Могат да бъдат направени следните обобщения за проницаемостта на композираните глаголни форми от кратки местоимения и частицата *се*:

- Комплексът от кратката лична дателна форма + кратката винителна лична форма или частицата *се* винаги е пред сегашната глаголна форма или миналото свършено деятелно причастие, т.е. разполага се в предпоследна позиция. Кратката лична дателна форма винаги предшества кратката винителна лична форма или частицата *се*.

- В положителните форми на перфекта в индикатив, 3 л., ед. ч. комплексът от кратки местоименни форми е пред финалната форма на спомагателния глагол, а в отрицателните форми на перфекта в индикатив, 3 л., ед. ч. комплексът от кратки местоименни форми е в трета позиция от края към началото пред спомагателния глагол *съм* и миналото свършено деятелно причастие.

¹ Във всички примери са запазени оригиналният правопис, пунктуация и оформление.

² <https://blitz.bg/article/3619>, 8.04.2023 г.

³ <https://www.climbingguidebg.com/index.php?module=news&type=user&func=display&lang=en&sid=6886>, 8.04.2023 г.

⁴ <https://forums.mbclub.bg/topic/2161-фреон-r12/>, 8.04.2023 г.

⁵ <https://m.dnes.bg/comments.php?id=61589&cp=%7Bpagenum%7D>, 8.04.2023 г.

⁶ https://www.facebook.com/rumpalov/posts/1853348064800135/?locale=en_GB, 9.04.2023 г.

- Когато миналото свършено деятелно причастие е на първо място в перфекта на индикатива в деятелен залог, няма разкъсване на положителната глаголна форма.

2. В композирани форми в индикатив, страдателен залог

Композираните форми за страдателен залог в индикатив могат да бъдат разкъсвани от кратките дателни лични форми, както личи от следните конкретни модели:

Сегашно и перфект – четен съм **му**, не съм **му** четен, четен **му** е, не **му** е четен; + сегашно – **бъда му** четен⁷, **бивам му** четен, **бъде му** четен, **бива му** четен

Бъдеще и бъдеще предварително време – ще съм **му/му** **бъда** четен, няма да съм **му/му** **бъда** четен, ще **му е/бъде** четен, няма да **му е/бъде** четен

Аорист, имперфект, плюсквамперфект – **бях му** четен, не **бях му** четен; + аорист – **бидох му** четен; + имперфект – **бивах му** четен, **бъдех му** четен; **беше му** четен/**четен му** **беше**, не **беше му** четен, **биде му** четен, **биваше му** четен, **бъдеше му** четен

Бъдеще в миналото и бъдеще предварително време в миналото – **сях да съм му/му** **бъда** четен, **нямаше да съм му/му** **бъда** четен, **щеше да му е/му** **бъде** четен, **нямаше да му е/бъде** четен.

Адекватността на представените конкретни модели на разкъсваемост на страдателните индикативни форми се проверява и чрез примери от (7) до (11).

(7) Беше **му** издаден талон за медицинско изследване, т. е. водачът пожела да се възползва от правото си да даде кръв и урина.⁸

(8) Направи това, защото видя, че Шела беше вече пораснал, а тя все още не беше **му** дадена за жена.⁹

(9) Ако човек би бил лишен от своите сетива и имаше само едно сетиво, как щеше да **му** бъде представен светът?¹⁰

(10) Реклами, на които по никакъв начин нямаше да **им** бъде дадена зелена светлина да бъдат публикувани под каквато и да е форма в платено издание.¹¹

(11) За мен в най-новата ни история от 1989 година досега двама човека можеха да предприемат изключително решителни стъпки и всичко щеше да **им** бъде простено.¹²

Конкретните модели и примери от (7) до (11) доказват следните обобщения:

- Кратката дателна лична форма не може да разкъсва композираната страдателна форма за 1 и 2 л., ед. ч., както и всички форми за мн. ч. без 3 л., ед. ч., в която дателните лични кратки местоимения заемат позицията между миналото страдателно причастие и формата на спомагателния глагол *съм* – *е*, или между отрицателната частица *не* и формата на спомагателния глагол *съм* – *е* (четен **му** е, не **му** е четен).

- Другите страдателни индикативни форми могат да бъдат разкъсвани от дателните лични кратки местоимения, като във всички случаи без формите за 3 л., ед. ч. дателната кратка местоименна форма е в предпоследна позиция или в бъдеще време в миналото и бъдеще предварително време в миналото в трета позиция от края, защото стои пред спомагателния глагол *бъда* (сях да **му** **бъда** четен, нямаше да **му** **бъда** четен).

⁷ За употребата на *бивам*, *бъдех* и *бидох* вж. напр. Куцаров, 1993.

⁸ <https://targovishte-adms.justice.bg/upload/55698/150_2020.html>, 22.04.2023 г.

⁹ <<https://www.bibleserver.com/amp/CBT.BGV/Битие38:10>>, 22.04.2023 г.

¹⁰ <<https://facebook.com/%2Fgroups%2FBeinsaDouno%2Fposts%2F5318381644896011%2F&psig=AOvVaw0BciaqU1V60XWUqSNN8Vub&ust=1682235571155852>>, 22.04.2023 г.

¹¹ <https://inews.bg/Най-бруталните-и-сидистични-винтидж.реклами-СНИМКИ-_1.a_i.334256.html>, 22.04.2023 г.

¹² <<https://www.desant.net/show-news/28814>>, 22.04.2023 г.

Въз основа на конкретните модели и примерите могат да бъдат предложени следните обобщени модели на разкъсване на композираните индикативни глаголни форми в страдателен залог:

минало страдателно причастие/ частица *ще*/спомагателен глагол *съм* (*бях*)/ частица *не*/ спомагателен глагол *бъда*/ спомагателен глагол *бивам*/ спомагателен глагол *ща* (*щях*)/ безлична форма *няма/нямаше* + частица *да*/ $\emptyset$ + спомагателен глагол *съм*/ $\emptyset$ + дателно лично кратко местоимение + спомагателен глагол *съм*/ *бъда*/ $\emptyset$ + минало страдателно причастие/ $\emptyset$

III. Проникване на наречия, частици, обособени части, вметнати думи и изрази и прости изречения в композираните глаголни форми

1. В индикатив, деятелен залог

В настоящата част се концентрираме върху проникваемостта на композираните индикативни глаголни форми от частици, наречия или други пълнозначни думи, обособени части, вметнати думи и изрази или прости изречения. Първата хипотеза, която формулираме, гласи, че разкъсването на композираните глаголни форми ще показва различие между мястото на *ли* и на наречията и други пълнозначни думи, частиците със и без ударение, обособените части, вметнатите думи и изрази и простите изречения. Втората хипотеза е, че проникваемостта при изброените елементи ще е различна от тази на кратките местоименни лични форми и частицата *се*. Третата хипотеза гласи, че наречията, частиците без ударение, от една страна, и от друга – обособените части, вметнатите думи и изрази и простите изречения ще се появяват в една и съща синтагматична позиция.

Бъдеще време – ще дам *ли*, няма *ли* да дам/няма да дам *ли*, ще даде *ли*/ще *ли* даде, няма *ли* да даде/не ще *ли* даде, ще се *ли* обадя, няма *ли* да се обадя, ще се обади *ли*, няма *ли* да се обади

Бъдеще предварително време – ще съм *ли*/вероятно/май/както се казва/преди да осъзная/както се казва/преди да осъзная дал, няма *ли*/вероятно/май/както се казва/преди да осъзная/както се казва/преди да осъзная да съм вероятно/май/както се казва/преди да осъзная/както се казва/преди да осъзная дал, ще е дал *ли*/вероятно/май/както се казва/преди да осъзная/както се казва/преди да осъзная, няма *ли*/вероятно/май/както се казва/преди да осъзная/както се казва/преди да осъзная да е вероятно/май/както се казва/преди да осъзная/както се казва/преди да осъзная дал, ще съм се вероятно/май/както се казва/преди да осъзная/както се казва/преди да осъзная обадил, няма *ли*/вероятно/май/както се казва/преди да осъзная/както се казва/преди да осъзная да съм се вероятно/май/както се казва/преди да осъзная/както се казва/преди да осъзная обадил, ще се е вероятно/май/както се казва/преди да осъзная/както се казва/преди да осъзная обадил, няма *ли*/вероятно/май/както се казва/преди да осъзная/както се казва/преди да осъзная да се е вероятно/май/както се казва/преди да осъзная/както се казва/преди да осъзная обадил

Бъдеще време в миналото – щях *ли*/вероятно/май/както се казва/преди да осъзная/както се казва/преди да осъзная да дам, нямаше *ли*/вероятно/май/както се казва/преди да осъзная/както се казва/преди да осъзная да дам, щеше *ли*/вероятно/май/както се казва/преди да осъзная/както се казва/преди да осъзная да даде, нямаше *ли*/вероятно/май/както се казва/преди да осъзная/както се казва/преди да осъзная да даде, щях *ли*/вероятно/май/както се казва/преди да осъзная/както се казва/преди да осъзная да се обадя, нямаше вероятно/май/както се казва/преди да осъзная/както се казва/преди да осъзная да се обадя, щеше *ли*/вероятно/май/както се казва/преди да осъзная/както се казва/преди да осъзная да се обади, нямаше вероятно/май/както се казва/преди да осъзная/както се казва/преди да осъзная да се обади

Бъдеще предварително време в миналото – щях *ли*/вероятно/май/както се казва/преди да осъзная да съм вероятно/май/както се казва/преди да осъзная дал, нямаше *ли*/вероятно/май/както се казва/преди да осъзная да съм вероятно/май/както се казва/преди да осъзная дал, щеше *ли* вероятно/май/както се казва/преди да осъзная да е вероятно/май/както се казва/преди да осъзная дал, нямаше *ли* вероятно/май/както се казва/преди да осъзная да е вероятно/май/както се казва/преди да осъзная дал, щях *ли* вероятно/май/както се казва/преди да осъзная да съм се

обади́л, нямаше **ли/вероятно/май/както се казва/преди да осъзная** да съм се **вероятно/май/както се казва/преди да осъзная** обади́л, щеше **ли/вероятно/май/както се казва/преди да осъзная** да се е обади́л, нямаше **ли/вероятно/май/както се казва/преди да осъзная** да се е **вероятно/май/както се казва/преди да осъзная** обади́л

Перфект – дал **ли** съм, не съм **ли/вероятно/май/както се казва/преди да осъзная** дал, дал **ли** е, не е **вероятно/май/както се казва/преди да осъзная** дал, обади́л **ли** съм се, не съм **ли/вероятно/май/както се казва/преди да осъзная** се обади́л, обади́л **ли** се е, не се **ли** е **вероятно/май/както се казва/преди да осъзная** обади́л

Плусквамперфект – бях **ли/вероятно/май/както се казва/преди да осъзная** дал, не бях **ли/вероятно/май/както се казва/преди да осъзная** дал, беше **ли/вероятно/май/както се казва/преди да осъзная** дал, бях **ли/вероятно/май/както се казва/преди да осъзная** се обади́л, не бях **ли/вероятно/май/както се казва/преди да осъзная** се обади́л, беше **ли/вероятно/май/както се казва/преди да осъзная** се обади́л, не беше **ли/вероятно/май/както се казва/преди да осъзная** се обади́л

Предложените модели за 1 и 3 л., ед. ч. показват, че първата и третата хипотеза могат да бъдат приети като достоверни. Съпоставката с моделите в *Точка 1* на *Раздел I* дава основание да се каже, че и втората хипотеза може да бъде приета.

Моделите в тази част показват също така, че съществуват случаи, в които липсва възможност за разкъсване на композираната глаголна форма в деятелен залог, индикатив. Първият случай е непроницаемост от частицата *ли*. Това са формите за перфект (*дал ли съм, дал ли си, дал ли е* и т.н.) и за бъдеще предварително време при наличие на словообразуваща частица *се* (*ще съм се обади́л ли, ще си се обади́л ли, ще се е обади́л ли, ще сме се обади́ли ли, ще сте се обади́ли ли, ще са се обади́ли ли*). Вторият случай е непроницаемост от наречия, тонични частици, обособени части, вметнати думи и изрази и прости изречения. Това се наблюдава във формите на перфекта с начална позиция на миналото свършено деятелно причастие (*дал съм, обади́л съм се*).

В 3 л., ед. ч. мястото на частицата *ли* е различно – тя се разполага между словообразуващата частица *се* и формата на спомагателния глагол съм в 3 л., ед. ч. (*не се ли е вероятно/май/както се казва/преди да осъзная* обади́л).¹³

Моделите показват съществуването на още един интересен случай – наличие на две синтагматични позиции, в които композираната глаголна форма може да бъде разкъсана от наречия, частици със собствено ударение, обособени части, вметнати думи и изрази и прости изречения. Това са: отрицателните форми за бъдеще предварително време, в които тези елементи могат да се явят или след безличното *няма*, или пред миналото свършено деятелно причастие (*няма ли/вероятно/май/както се казва/преди да осъзная/както се казва/преди да осъзная* да съм **вероятно/май/както се казва/преди да осъзная/както се казва/преди да осъзная** дал; *няма ли/вероятно/май/както се казва/преди да осъзная/както се казва/преди да осъзная* да съм се **вероятно/май/както се казва/преди да осъзная/както се казва/преди да осъзная** обади́л); отрицателните форми за бъдеще предварително време в миналото, в които проникването на посочените елементи след *нямаше* или преди миналото свършено деятелно причастие в последна позиция (*нямаше ли вероятно/май/както се казва/преди да осъзная* да съм **вероятно/май/както се казва/преди да осъзная** дал, *нямаше ли вероятно/май/както се казва/преди да осъзная* да съм **вероятно/май/както се казва/преди да осъзная** обади́л).

Следващите примери доказват реалността на повечето направени наблюдения върху моделите по-горе. Конструирани са примери (18) и (19), тъй като не открихме реални случаи, което не изключва възможността те да съществуват, тъй като са напълно приемливи за езиковото съзнание на съвременния българин.

¹³ На тази асиметрия обръща внимание Св. Иванчев (Иванчев, 1988).

(12) *Достатъчно трудно щеше да бъде дори да отгатна какво значат, а какво оставаше да разкроя истинските им души*¹⁴.

(13) *Командният модул ще е напълно замръзнал дотогава.* (БНК)

(14) *Значеше, че на сутринта тя ще е напълно компрометирана.* (БНК)

(15) *Затова имат е-оборотное = Э. Э не съм май срещал в средата на руски чуждици, а само в началото*¹⁵.

(16) *Аз не съм май отговорил на въпроса*¹⁶.

(17) *Беше забравил момичето,*

беше навярно си спомнил

нещо, което наистина

*вече е безвъзвратно.*¹⁷

(18) *Щях, както се казва, да съм заподозрял кой е извършителят.*

(19) *Нямаше, преди да преценя, да дам отговор на въпросите ви.*

На базата на моделите и примерите може да бъде представен следният обобщен модел на проницаемост на композираните форми в деятелен залог, индикатив от частицата *ли*, наречия или други пълнозначни думи, частици, обособени части, вметнати думи и изрази и прости изречения:

частица *ще*/формант *ще* съм/спомагателен глагол *съм* (*бях*)/спомагателен глагол *ща* (*щях*)/няма/нямаше + частица *ли*/наречие/частица/обособена част/вметнати думи и изрази/просто изречение + частица *да*/съм *се/се/Ø* + сегашно време на глагола/минало свършено деятелно причастие

минало свършено деятелно причастие + частица *ли* + *се/Ø* + спомагателен глагол *съм* в сегашно време

Може да се направят следните заключения за проницаемостта на индикативните деятелни композирани глаголни форми в съвременния български език:

- Пронцаемостта от частицата *ли* се различава в някои случаи от проникването на наречия или други пълнозначни думи, тонични частици, обособени части, вметнати думи и изрази и прости изречения.
- Пронцаемостта от наречия и други пълнозначни думи, тонични частици, вметнати думи и изрази и прости изречения се различава в множество случаи от проницаемостта от кратки лични местоименни кратки форми и частицата *се*.
- Съществуват случаи на непронцаемост както от частицата *ли*, така и от наречия, други пълнозначни думи, тонични частици, обособени части, вметнати думи и изрази и прости изречения.
- Налични са случаи, в които композираната глаголна форма в бъдеще предварително време и бъдеще предварително време в миналото може да бъде разкъсана на две места от наречия, други пълнозначни думи, тонични частици, обособени части, вметнати думи и изрази и прости изречения.

2. В индикатив, страдателен залог

¹⁴ <<https://chitanka.info/text/42994-sedemte-pesni/16>>, 09.04.2023 г.

¹⁵ <https://bg.wikipedia.org/wiki/Уекпедия:Заявки_към_полиглоти/2006/немски_език>, 08.04.2023 г.

¹⁶ <<https://www.bb-team.org/forums/viewthread/20170>>, 08.04.2023 г.

¹⁷ <<https://literaturensviat.com/?p=177638>>, 08.04.2023 г.

В тази подчаст се разглежда проникваемостта на композираните глаголни форми в индикатив, страдателен залог от частицата *ли*, тонични частици, наречия, други пълнозначни думи, обособени части, вметнати думи и изрази и прости изречения. Конструирани модели в 1 л., а понякога и в 3 л., ед. ч. целят да бъдат издигнати хипотези за проникваемостта на композираните страдателни индикативни форми от изброените елементи. Първата хипотеза гласи, че могат да се открият случаи, в които е невъзможно проникването на посочените елементи. Втората хипотеза е, че в повечето случаи проникването на въпросителната частица *ли* е в същата синтагматична позиция, както и другите изброени елементи, но съществуват и случаи на различна позиция на проникване. Третата хипотеза гласи, че се наблюдава паралел между проникването на наречия, тонични частици, други пълнозначни думи, обособени части, вметнати думи и изрази и прости изречения при композираните индикативни форми в деятелен и в страдателен залог.

Сегашно и перфект – наказан **ли/вероятно/май/както се казва/преди да осъзна** съм, не съм **ли/вероятно/май/както се казва/преди да осъзна** наказан; сегашно – бъда **вероятно/май/както се казва/преди да осъзна** наказан, бивам **ли/вероятно/май/както се казва/преди да осъзна** наказан, наказан **ли/вероятно/май/както се казва/преди да осъзна** е, не е **ли/вероятно/май/както се казва/преди да осъзна** наказан; сегашно – бъде **вероятно/май/както се казва/преди да осъзна** наказан, бива **ли/вероятно/май/както се казва/преди да осъзна** наказан

Бъдеще време и бъдеще предварително време – ще съм/бъда **ли/вероятно/май/както се казва/преди да осъзна** наказан, няма **ли** да съм/бъда **вероятно/май/както се казва/преди да осъзна** наказан, ще *е/бъде* **ли/вероятно/май/както се казва/преди да осъзна** наказан, няма **ли** да *е/бъде* **вероятно/май/както се казва/преди да осъзна** наказан

Аорист, имперфект, плусквамперфект – бях **ли/вероятно/май/както се казва/преди да осъзна** наказан, не бях **ли/вероятно/май/както се казва/преди да осъзна** наказан; аорист – бидох **ли/вероятно/май/както се казва/преди да осъзна** наказан, имперфект – бивах **ли/вероятно/май/както се казва/преди да осъзна** наказан, бидох **ли/вероятно/май/както се казва/преди да осъзна** наказан; беше **ли/вероятно/май/както се казва/преди да осъзна** наказан, не беше **ли/вероятно/май/както се казва/преди да осъзна** наказан; аорист – биде **ли/вероятно/май/както се казва/преди да осъзна** наказан, имперфект – биваше **ли/вероятно/май/както се казва/преди да осъзна** наказан, бъдеше **ли/вероятно/май/както се казва/преди да осъзна** наказан

Бъдеще време в миналото и бъдеще предварително време в миналото – щях **ли** да съм/бъда **вероятно/май/както се казва/преди да осъзна** наказан, нямаше **ли** да съм/бъда **вероятно/май/както се казва/преди да осъзна** наказан, щеше **ли** да *е/бъде* **вероятно/май/както се казва/преди да осъзна** наказан, нямаше **ли** да *е/бъде* **вероятно/май/както се казва/преди да осъзна** наказан

За разлика от разгледаните модели в *T. I* на настоящата част, тук не се наблюдават случаи на непроницаемост на композираните форми от частицата *ли* или наречия, частици, обособени части, вметнати думи и изрази и прости изречения.

Извлечените примери по-долу доказват верността на повечето представени модели на композирани форми в страдателен залог с проникваемост от частицата *ли* и наречия, други пълнозначни думи, тонични частици, обособени части, вметнати думи и изрази и прости изречения. Пример (21) съдържа метафорично употребен глагол в страдателен залог, а пример (22) сочи, че освен наречия, могат да бъдат въведени в композираната глаголна форма и прилагателни имена.

думи и изрази и прости изречения, които доказват правилността на издигнатите в началото на тази част хипотези и добавят още изводи:

- Липсват случаи на непроницаемост на композираните индикативни страдателни форми.
- Въпросителната частица *ли* се явява в повечето случаи на същите места като наречията, другите пълнозначни думи, тоничните частици, обособените части/вметнатите думи и изрази и простите изречения с изключение на бъдеще предварително време в миналото, когато частицата *ли* се разполага между *щях/нямаше* и частицата *да*, а наречията, частиците, обособените части/вметнатите думи и изрази и прости изречения се явяват след спомагателните глаголи *съм/бъда* в предпоследна позиция пред миналото страдателно причастие.

IV. Обобщения

Въз основа на проучванията на синтагматичната организация на композираните глаголни форми в индикатив, деятелен и страдателен залог могат да бъдат представени следните обобщения:

- Въпросителната частица *ли* се явява или след тоничния спомагателен глагол, който е в първа позиция, или след причастие (минало свършено деятелно или минало страдателно) в първа позиция, или след *ще съм/не съм*, в които спомагателният глагол *съм* придобива ударение.
- Комплексът от кратката лична дателна форма + кратката винителна лична форма или частицата *се* винаги са пред сегашната глаголна форма или миналото свършено деятелно причастие, т.е. в предпоследна позиция в композираната глаголна форма. Кратката лична дателна местоименна форма винаги предшества кратката винителна лична форма или частицата *се*.
- Индикативната положителна форма за бъдеще време е непроницаема за вмъкването на наречия, обособени части, вметнати думи и изрази и прости изречения, което доказва наличието на по-напреднала степен на граматикализация на формите за това време в индикатив.
- Различно място на вмъкване в композираната глаголна форма в деятелен залог имат комплексът от кратка дателна, кратка винителна лична местоименна форма и частицата *се*, от една страна, въпросителната частица *ли*, от друга страна, и наречия или други пълнозначни думи, тонични частици, обособени части, вметнати думи и изрази и прости изречения, от трета.
- В първата възможна позиция за разкъсване се разполага частицата *ли*, в следващата възможна позиция наречия или други пълнозначни думи, частици със собствено ударение, обособени части, вметнати думи и изрази и прости изречения, а в третата възможна позиция – винаги пред последния микроелемент със собствено ударение, могат да се появят краткото лично дателно местоимение + краткото лично винително местоимение или частицата *се*. Съществуват случаи, в които позициите на разкъсване съвпадат.
- В страдателен залог на индикатива композираните глаголни форми могат да бъдат разкъсвани пред миналото страдателно причастие от наречия или други пълнозначни думи, тонични частици, обособени части, вметнати думи и изрази и прости изречения.
- Проницаемостта на композираните форми в индикатив, деятелен и страдателен залог доказва, че граматикализацията не е завършен процес, защото в тези форми съществува т.нар. от Кр. Леман *синтагматична вариантност* (разбирана не само като възможност за разместване на елементите на композираната форма, но и също на проницаемост от други елементи) (Lehmann, 2002).

В конкретните случаи бяха извлечени и специфични модели, случаи на непроницаемост или възможност на проницаемост на две места на композираната глаголна форма.

Тази работа е част от по-голямо изследване на проницаемостта на композираните глаголни форми в четирите евиденциала в съвременния български език: индикатив, конклузив, ренаратив и дубитатив. Предстои изследването на проницаемостта на композираните форми в конклузив, ренаратив и дубитатив.

БИБЛИОГРАФИЯ:

- Димитрова, Цв. (2023)** Българските клитики: история и настояще. София: Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ при БАН, 256 с. (*Dimitrova, Tsv. Balgarskite klitiki: istoriya i nastoyashte. Sofiya: Institut za balgarski ezik „Prof. Lyubomir Andreychin“ pri BAN. 256 s.*)
- Иванчев, Св. (1988)** Миналите разказвателни системи в българския език. – В: *Българският език – класически и екзотичен*. София: Народна просвета. (Ivanchev., Sv. Minalite razkazvatelni sistemi v balgarskia ezik. – V: *Balgarskiyat ezik – klasicheski i ekzotichen*. Sofia: Narodna prosveta.)
- Куцаров, Ив. (1999)** Страдателнопричастни форми със спомагателни глаголи *бивам, бъдех и бидох*. – В: Проблеми на българската морфология. Пловдив: УИ Паисий Хилендарски, с. 118 – 119. (*Kutsarov, Iv. Stradatelnoprichastni formi sas spomagatelni glagoli bivam, badeh i bidoh. – V: Problemi na balgarskata morfologia. Plovdiv: Plovdivsko universitetsko izdatelstvo, s. 118 – 119.*)
- Ницолова, Р. (2008)** Българска граматика. Морфология. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 524 с. (*Nitsolova, R. Balgarska gramatika. Morfologiya. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“, 524 s.*)
- Ванова, С. (2022)** The word order of verbal clitics in Bulgarian. – In: Gerganov, Encho, Hristo Kyuchukov, Milan Samko (eds.). *Linguistics and Children’s Language Development. Festschrift in Honor of Prof. Dr. Juliana Stoyanova*. LINCOS Studies in Language Acquisition and Bilingualism 04, 250, pp. 208 – 217.
- Lehmann, Ch. (2002)** Thought on Grammaticalization. Second, revised edition. Erfurt: Seminar für Sprachwissenschaft der Universität.